

*Szüleimnek,
akik olyan gyermekkorral vettek körül,
amely felnőttként is védelmez.*

Miért írtam ezt a könyvet?

„Az eredetmondák és genealógiai mesék egy nép politikai tudata számára sokkal többet jelenthetnek, mint az elfeledett vagy félreértett valóságos eredet.”

Szűcs Jenő

„Hullatja levelét az idő vén fája. Pirossal versengő, rozsdaszínű és halk szavú sárga meg zöld levéllel terítve a pázsit. Lányaim, fiaim, nyújtsátok kezetek, ülünk a vén fa alá. Régi-régi időről, hajnalok hajnaláról mesélek most nektek. Messze-messze Napkeletre repülünk, kakukkfűillatú füves pusztaságba, ahol szilaj paripákon száguldoztak a puszta fiai, hívó kürtök szava zengett, s négy égtáj visszhangozta a deli vitézek harci kiáltását. Oda repülünk, ahol rettenthetetlen hősokeket nevelt a szárnyas idő: bátor pillantású férfiakat, hős lelkű asszonyokat, akiknek tetteit ámulva csudálta a világ. Hol volt, hol nem volt, akkor az Idő fája, a Tetejetlen Fa is gyenge hajtás volt még...”

Gyerek legyen a talpán, aki ennek a beharangozónak ellen tud állni, elvég-re minden virtuális érzékét bombázza a szerző, Komjáthy István a *Mondák könyve*¹ bevezető soraival: színek, mozgás, kürtszó, fűszeres illatok, és akkor még nem is beszélünk a lelki táplálék ígéretéről, hogy itt hősokekről lesz szó, s ott vannak a képzeletnek följánlott csemegék is, a nagyon régmúlt, Napkelet, Tetejetlen Fa... Az nyilvánvaló, hogy engem elcsábított ez az egész gombolyagnyi mézesmadzag, mert nemcsak elolvastam, hanem később újraolvastam Puszta, Hunor, Keve, Attila és Álmos meséit. Aztán megismerem a történetek „komoly” változatait Lengyel Dénestől,² kiderült az is, hogy a kezdő mondat Aranytól való – mint szintén kiderült: összetéveszthetetlenül. Azóta is lenyűgöz minden aranyszarvaskép, így aztán megértem, ha valaki nem szívesen lép ki ebből az álomvilágból.

Nem sokkal később fölfedeztem egy másik, még izgalmasabb kalandozási módot: amikor a szerzők a magyar nyelv történetét vették alapul, hogy bemutatassák a régiak életét. Ezt a másik megközelítést három nagyon emlékezetes könyvből ismertem meg, ezek a *Bujdosó nyelvemlékeink*, a *Bábel örökében* és *A magyar szókinccs regénye*³ címet viselték, és annak ellenére, hogy valóban igen szórakoztató regényként lehet őket olvasni, nagyon pontosan mutatták be, mi a különbség az üres fantáziálás és a hiteles mese között. A nyelvtörténet mást mondott, mint a Tetejetlen Fa tövében mesélgető vén táltos, de szóba sem kerülhetett volna, hogy az ő mondáit kidobjam – csak éppen történelemből irodalommal értékelődtek át.

Ezt a könyvet azért írtam, mert nem vagyok biztos benne, hogy a két vonulat, a nyelvtörténet valósága és a mondák igazsága mindenkinek a fejében megfér egymás mellett. Pedig a nyelvészet és a művelődéstörténet tényei

nem kizárják, hanem kiegészítik egymást. Összhangba hozható, hogy a magyar nyelv az urálinak (ezen belül finnugornak) nevezett nyelvekkel mutatja a legtöbb közös vonást, hogy a magyarok „török népként” érkeztek a Kárpát-medencébe, s hogy évszázadok óta hun eredetűnek tartják magukat. Ha valaki megkérdezné, hogy jó, de mi közöm nekem mások kognitív disszonanciáihoz, örüljek neki, hogy az én mentális uráli vadászom nem gyilkolta le a fejemben élő csodaszarvas-avatart, akkor nyilván bevallanám, hogy persze, azért is írtam ezt a könyvet, mert érdekel, amiről szó van benne, márpedig az ember arról olvas a legtöbbet, amiről éppen ír, és már nagyon régen akartam erről nagyon sokat olvasni. Minden fejezet témája külön-külön is lebilincselően izgalmas olvasmányokat vonz, de talán még érdekesebb azt megfigyelni, milyen forrásból származik egy-egy motívum, gondolat, hogyan alakult át, esett részekre, alakult újra, de már más hangsúlyokkal egészszé, hogyan szőtték bele a darabkákat más történetekbe. Ez létező és talán megbocsátható motiváció lett volna önmagában is. De a teljes igazság mégis az, hogy mintha csínbe került volna az én szarvasom: az ország egyik fele áhítattal kitömött bálvánnyá merevíti, a másik meg nevet rajta – mindkét viselkedés képes halálos sebet ejteni a halhatatlannak hitt agancsoson. És túlságosan szeretem én ezt a szarvast ahhoz, hogy csöndben figyeljem, miként válik a politikai polarizáció prédájává.

A korai magyar történelem a magyar közvéleményben mindig nagy érdeklődést váltott ki: részben mert a honfoglalás előtti idők története a magyar nemzeti identitás egyik legfőbb pillére, részben mert a 18. század végétől, tehát a modern nemzettudat kialakulásának kezdetétől éles viták tárgya a tudományos életen belül, s azon kívül is. A magyar olvasók mégsincsenek elkényeztetve e tárgyban: nincs olyan munka, amely egységben foglalkozna a korai magyar történelem nyelvészeti, történeti és művelődéstörténeti vonatkozásaival, s a részterületek ismeretterjesztő földolgozása is igen egyenetlen. Utoljára az 1940-es években születtek olyan kötetek, amelyek a magyar őstörténetet, illetve a hunhagyományt kifejezetten a nagyközönséget megcélözva tárgyalták. Igaz, a korai magyar történelem rendre helyet kap a népszerűsítő történeti irodalomban, de a hol simábbra, hol döcögősebbre sikerült ismertetések elsősorban a történeti és régészeti vonatkozásokra figyelnek, másrészt a nyelvrokonságról, illetve a délibábosnak nevezett elméletekről összeállított kiadványok (ezekből több készült az utóbbi pár évtizedben) sokkal inkább egyetemi tankönyvként használhatók, mint afféle esti olvasmányként.

Ha a korai magyarság kultúrájáról és történetéről, illetve ezek későbbi értelmezésének változásairól akarunk többet tudni, időben és térben is nagy utat kell bejárunk: meg kell ismerkednünk az összehasonlító történeti nyelvészet szabályaival, a hatalmas eurázsiai füves pusztá népeinek történetével, a lovasnomád szerveződés, kultúra általános sajátosságaival, a korai magyar történelem írott és íratlan forrásaival, a középkori és humanista magyar művelődés jellemzőivel, a 18–20. századi magyar irodalom számos darabjá-

val, ezek jelentőségével. Vagyis egységes keretben kell szemlélnünk a nyelvtörténet, a korai magyar történelem, a 13–20. század művelődéstörténete és a nemzeti identitás egymáshoz kapcsolódását. Egyetlen szerző számára, egyetlen kötetben lehetetlen ezt úgy megvalósítani, mintha csupa mélyfúró szakember mindenre kiterjedő figyelemmel és ennek megfelelő lábjegyzet-özönnel írna teljes polcot igénylő sorozatot. Dehát ennek a könyvnek nem is ez, nem is lehet ez a célja. Igyekeztem a legfrissebb nyelvészeti, történettudományi, régészeti, művelődéstörténeti irodalmat fölhasználni, eredményeiket összefoglalni, s ha úgy adódott, új javaslatokat, megközelítéseket is alkalmazni. Mindezt azonban kifejezetten tudománynépszerűsítő céllal akartam az olvasó elé tárni, ezért hiányoznak a megszokott tudományos apparátusnak az olvasást nehezítő elemei, a jegyzetek és a hivatkozások (kivéve persze a szó szerinti idézetek forrásainak megadását). A fölhasznált irodalom azonban szerepel a kötet végén, ez egyben további olvasmányokat is ajánl az olvasónak. Többségük nem a nagyközönség számára íródott, az érdeklődőknek mégis sokkal inkább érdemes ezeket olvasniuk, mint az interneten rájuk ömlő kétes kupacból kibogarászniuk azt az arányaiban keveset, amely nem a hamis nemzeti mítoszgyártás fölhozatalából származik.

Kevésbé zűrös, sokkal jobban adatolt, ideológiai-politikai értelemben sokkal kevésbé érzékeny korok történetét sem tudjuk a maguk teljességében megismerni. Azt a történeti felfogást tartom szimpatikusnak – mert ezt látom őszintének –, amelyik beismeri, hogy a történettudomány célja nem tud több lenni, mint hogy a rendelkezésre álló adatokból megalkossa a múlt legvalószínűbb értelmezését. Amelyik nem azt jelenti ki magabiztosan, hogy „így volt”, hanem azt mondja, hogy „leginkább talán így lehetett”. Amelyik nem elégszik meg azzal, hogy kopott kődarabok heverjenek a tárlókban, precíz, apróbetűs kis feliratokkal, hanem megépíti a kövek alapján elképzelt vár makettjét is, mert Humboldtot követve azt vallja, hogy az alap kétségkívül az empirikus kutatás, de intuíció és teremtő képzelet nélkül nem sokra jutunk. Az a történettudomány rokonszenves, amelyik legalább olyan fontosnak (ha nem fontosabbnak) tartja a hétköznapi emberek mindennapi életét, mikrotörténelmét, mint az uralkodók tetteit, csaták dátumait és hadvezérek nevét, anélkül persze, hogy tagadná azoknak a történéseknek a fontosságát, amelyek egy-egy jól ismert, kiemelt szereplő alakja köré sűrűsödnek. Amelyik nem tetszeleg az objektivitás pózában, mert tudja, hogy az emberi elme alkotása csak szubjektív lehet – nem csak a művészet, hanem a tudomány is. Mindez természetesen nem kizárólag a szoros értelemben vett történettudományra, hanem a nyelv-, mentalitás- és művelődéstörténetre is érvényes.

És egyáltalán nem jelenti azt, hogy az adatokat, forrásokat, működési szabályosságokat figyelmen kívül hagyhatjuk, mert úgy könnyebb érdekes sztorit írni, sőt azt sem jelenti, hogy mindenki úgy értelmezheti az adatokat, ahogyan kedve szottyán, vagy ahogyan érdeke diktálja. Ne felejtjük el: bár a történész és a művész alkotásmódja korántsem áll olyan távol egymástól, mint sokan hirdetik, azért azonosnak nem azonos. A művészt semmi sem

korlátozza, a kutatót igen, mert ő nem pusztán *valamilyen* történetet akar *kitalálni*, hanem azt akarja *megtalálni*, amelyek a legközelebb állhatott a valósághoz. A szubjektivitás elismerése pedig nem jelenti, hogy ne kellene legalábbis törekednünk az elfogulatlan szemlélődésre. Egyben óvatosságra int, mert hiszen akkor azt sem felejtethjük el, hogy más korokban sem kevésbé a jelen érdekei és látásmódja alakította a történetírást, mint ma – éppen ezért egyetlen forrás sem értékelhető megfelelő forráskritika nélkül, anélkül, hogy földerítenénk a forrás keletkezésének kulturális és politikai kontextusát.

A történelem tehát az elérhető források alapján legvalószínűbb, legkevésbé ellentmondásos és legkevésbé töredékes történet, amit rekonstruálni tudunk. A honfoglalás előtti korokat illetően nem ritka, hogy még ilyenből is több van, ezeket általában megemlítem, de olykor kénytelen voltam választani közülük, ha nem akartam, hogy a könyv olvasói az elvárásolt kastély tükörlabirintusában érezzék magukat. Igazán nem ijesztgetésnek szánom, de enélkül is éppen elég ingoványon kell valahogyan átkelnünk – ezt azonban az ember tudomásul veszi, ha egyszer úgy döntött, hogy az örökké a gázlók környékén kódorgó szarvast követi.

Segítségképp, hogy merre is haladunk majd: a bevezető fejezet után először a nyelvrokonság mibenlétével foglalkozunk, azzal, mit is jelent valójában az a nyelvészeti kijelentés, hogy két nyelv „rokon”, s leleplezzük a félreértések fő okát, a családfa-metaforát. A következő fejezetek azt a történeti-kulturális környezetet mutatják be, amelyben a honfoglalás előtti magyar történelem zajlott. A nomadizmus és az eurázsiai steppe⁴ korai történetének általános ismertetését azoknak a népeknek a bemutatása követi, amelyek valamilyen módon szerepet kaptak a magyarság életében: vagy úgy, hogy érintkeztek, s különböző mértékben, de etnikailag is keveredtek vele (pl. a bolgárok, onogurok, kazárok, alánok), vagy úgy, hogy a magyar kultúrában fontos szerepet játszó népekről van szó (pl. szkíták, hunok, türkök).

A kötet következő nagy egysége a magyarság kialakulását, vándorlásának állomásait, letelepedés előtti kultúráját, történetét, az ezekre vonatkozó forrásokat, valamint a magyar nyelvet ért igen jelentős török hatást mutatja be. A könyv zárófejezetei a korai magyar történelem művelődéstörténeti szerepével foglalkoznak: hogyan alakult ki a hunhagyomány, és miben tér el a hunok nyugati legendáitól, hogyan erősödött föl a hun-magyar származás tudata a humanizmus korában, s milyen szerepet kapott a 18–20. századi magyar irodalomban és művészettörténetben. Az utolsó fejezetben példát kapunk arra, hogyan egyeztethető össze a nyelvészeti tények és a hagyomány tisztelete, s talán közelebb jutunk a megoldáshoz azt illetően is, honnan jött ez a mi szarvasunk, mondái miért voltak olyan népszerűek, alakja miért olyan elterjedt a steppei népek kultúrájában.

És még valami nagyon fontos. E könyv abból a sorozatból született, amelyet 2010 júniusa és karácsonya között írtam a *Galamus* című lap számára.⁵ Köszönöm a főszerkesztőnek, Mihancsik Zsófiának, hogy megértő volt akkor is, amikor egy-egy hosszabb részt csak a megjelenés előtt pár órával

tudtam neki elküldeni. Köszönet illeti a Galamus-csoport tagjait türelmükért és érdeklődésükért, mellyel írásaimat fogadták, és köszönöm a *Galamus* olvasóinak a biztató visszajelzéseket.

Volt néhány különleges előolvasóm is. Különösen megtisztelő volt Ilia Mihály Tanár Úr figyelme, Kincses Nagy Éva értő támogatása, szintén köszönettel tartozom Balázs Mihály és Felföldi Szabolcs megjegyzéseiért. És vannak, akiket itt név szerint nem említek, de akik tudják, hogy odafigyelésük, „igazi olvasói” lelkesedésük sokat jelentett a könyv írása közben, olyannyira, hogy ebben az értelemben akár lelki szerzőtársnak is tekinthetjük őket.

Köszönet illeti azokat a kiváló magyar orientalistákat és történészeket, régészeket, művelődéstörténészeket is, akik munkája révén elsősorú szakirodalom áll a korai magyar történelemmel, nyelvvel komolyan foglalkozni szándékozók rendelkezésére – könyvem fejezetcímeinek javarésze éppen ezért viseli meghatározó monográfiák címét. Természetesen nem minden jelentős mű kaphatott ilyen kiemelt utalást a könyvben, szerencsére sokkal több van belőlük, mint ahány fejezet itt következik. A jóval bővebb listát az irodalomjegyzék tartalmazza.